

БОЛГАРСЬКО- УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ГАЗЕТИ «ІСКРА»

Стаття присвячена історії зв'язків між Болгарією і Україною на початку ХХ століття у контексті пам'яті народів обох країн та ролі особистості у суспільному житті.

Ключові слова: Болгарія, Україна, газета, історія, пам'ять.

Відмовившись від ідеологічної обов'язкової домінанти радянських часів – «ленінізму» й загальноприйнятого вислову того періоду «ленінська газета Іскра», виходили, по-перше, з найвідомішого і найпростішого підходу, що «історія» у перекладі з грецької мови – «розпитування»¹, які Геродот з Галікарнасу зібрав і записав, щоб „... діяння [з грецької достовірніше – „успіхи” – автори] як еллінів, так і варварів не залишилися у небутті...”²; по-друге, врахували те, що не можна забути минуле, особливо позитивне, бо без минульщини не можливо зрозуміти сьогодення та спрогнозувати майбутнє. Ще у 1908 році німецький історик професор Бернгейм у книзі „Вступ до історичної науки” писав: „Вона (історія – автори) дає нам ключ до пояснення сьогодення минулим...”³.

Переходячи до суттєвості зазначеної проблеми, обґрунтувавши попередньо **актуальність** й **новизну** (як казали латиняни, „sapienti sat”), зауважимо, що влітку 1901 року транспортні зусилля редакції „першої загальноросійської політичної марксистської нелегальної газети „Іскра”, яка виходила з 11.12.1900 до 19.10.1903 років⁴, переносяться на Південь України у зв'язку з наявністю перспективи організувати достав-

ЦІВАТИЙ В.Г.,
Перший проректор з
науково-педагогічної
та навчальної роботи
Дипломатичної
академії України при
МЗС України,
кандидат історичних
наук, доцент кафедри
дипломатичної та
консульської служби,
Заслужений
працівник освіти
України

ПРОНЬ С.В.,
доктор історичних
наук, професор,
завідувач кафедрою
всесвітньої історії,
Чорноморський
державний
університет імені
Петра Могили

ку газети, що друкувалася з номеру 2 у Мюнхені, Лондоні, Женеві, через Болгарію. Головна роль у здійсненні цих планів відводилася Конкордії Іванівні Захаровій. Саме вона на початку липня 1901 року отримала у Брюсселі листа від Надії Крупської, в якому їй пропонувалося «очолити маршрут» з Болгарії.

Захарова терміново направляє до Мюнхену (там знаходилася редакція газети) для остаточного отримання належних інструкцій. Вже наприкінці липня 1901 року, після консультацій з членами редакції, Апполінарія (псевдонім Захарової) прямує до Болгарії.

Треба враховувати й той чинник, що комплекс міжнародних протиріч на Балканському півострові завжди був одним із заплутаних і складних, а на межі XIX-XX століть набув нових ознак: з підписанням 19 вересня 1903 р. Мюрцштегської угоди (Мюрцштег – замок на відстані більше 100 км від Відня) фактично був розірваний „останній ланцюг охоронних споруд, які Романівська і Габсбургська монархії сумісними зусиллями будували на Балканах протягом десятиліть”⁵.

У Варні відомий болгарський соціал-демократ Георгій Бакалов⁶, господар книгарні, гостинно зустрів Захарову та влаштував її на квартиру своїх друзів (у готелі мешкати було небезпечно: болгарська поліція не хотіла «псувати стосунки» з російською жандармерією). Було також прийнято рішення в магазині Бакалова зробити сховище російських нелегальних видань.

Щодо перевезення літератури з Варни до Одеси, то Апполінарії вдалося домовитися про це з болгарським робітником Іваном Загубанським. 10 вересня 1901 року Захарова повідомляла редакцію «Іскри»: «Чоловік (І.Г. Загубанський – автори) хороший. Погодився виконати все без зайвого сумніву. Він просить 90 франків на місяць на утримання... Це не дорого. Відправляйте (літературу – автори) негайно»⁷.

Остаточно з'ясувавши всі скрутнощі транспортної справи, Захарова повертається спочатку до Мюнхена, а 22 серпня вона – тепер вже – «Тодорка», направляє в Одесу.

У середині вересня 1901 року через Румунію, поблизу митного пункту Усть-Прут, з першим транспортом літератури до Одеси прибув Іван Загубанський. «Шлях болгарина» (або «Тодоркін шлях» з Варни до Одеси) почав діяти.

Захарова з цього приводу інформувала редакцію «Іскри»: «... Чоловік один раз вже був. Я пого-

дилася на ... його пропозицію інколи їздити через Румунію. Це буде трохи дорожче, але не буде надто ризикованим»⁸.

Після першого приїзду «Болгарина» Захарова отримала значну кількість газети «Іскри» (номер 8) та іншу нелегальну літературу, але розповсюдження «вантажу» створило додаткові труднощі, бо, наприклад, через відсутність коштів Одеський комітет соціал-демократів взяв її дуже мало, а з полтавською групою ще не було встановлено зв'язку. Перед другим прибуттям Загубанського – **27 вересня** стан справ дещо поліпшився: Захарової вдалося налагодити контакти з групами в Полтаві, Єлизаветграді, Москві, Києві, Херсоні⁹.

Але з'явилися й небезпечні сигнали: Тодорка помітила, що за нею слідкують.

6 жовтня 1901 р. на пароплаві «Азов» Загубанський втретє приїздить до Одеси, а **20 жовтня** 1901 р. – вчетверте.

Ситуація з діяльністю Захарової в Одесі загострюється. Свідченням цього може бути той факт, що вона через редакцію «Іскри», відміняє наступний приїзд «Болгарина», хоча попит на літературу був значний.

Саме в цей час до жандармів потрапляє лист Захарової до Мюнхену, і хоча його текст був написаний відповідним шифром, їм вдається підібрати «ключ» і прочитати його. Вже перші рядки містили інформацію, яка цікавила поліцію: «Повідомте сьогодні ж у Варну – кімната е; нехай приїздять за адресою: Княжеська 20, кв. 23. Гейман. Чекають. Боюсь писати, бо є передчуття, що слідкують...»¹⁰.

Редакція «Іскри», в свою чергу, була занепокоєна «хворобливим станом» Тодорки. Була, навіть, спроба направити до неї на допомогу Цедербаума С., але це рішення занадто затрималося.

1 грудня 1901 року Загубанський прямо з пароплаву направляє за адресою, яку вказала Тодорка, і... потрапляє до рук поліції. Про це свідчить телеграма начальника Одеського жандармського управління полковника Бессонова до Департаменту поліції: «Сьогодні пароплавом з Варни прибув болгарський підданий Іван Загубанський; зупинився: Княжеська 20, кв. 23; у валізі з подвійним дном знайдено: «Іскра» №9 – 340 екземплярів, №10 – 340 екземплярів, брошури – «До захисту іваново-вознесенських робітників» – 460 штук, прокламації – «До робітників фабрики Сави Морозова» – 26...»¹¹.

В той же день, прямо на вулиці, було заарештовано Захарову, а згодом і деяких Одеських соціал-

демократів, з якими вона співпрацювала. 1 січня 1902 року «Іскра» в рубриці «Хроніка революційної боротьби» з цього приводу інформувала: «На початку грудня затримана К. Захарова, яка тільки повернулася із заслання, та ще декілька осіб»¹².

За п'ять рейсів Іван Загубанський доставив, в цілому, у Росію (хоча значна більшість друкованих матеріалів розповсюджувалась на території України) близько 6-ти тисяч іскрівських видань, з них – 4-и тисячі отримали соціал-демократичні організації Одеси, Києва, Харкова, Миколаєва, Херсона, Єкатеринослава, Москви, Орехово-Зуєва. У доповіді організації «Іскра» II-ому з'їзду РСДРП відмічалось, що «з грудня 1900 до лютого 1902 року» редакція відправила в Росію біля 60 валіз з нелегальною літературою¹³. Десять з них припадає на діяльність Івана Загубанського.

Важка доля дісталася мужньому болгарину. П'ятнадцять місяців його тримали у в'язниці. У своїх листах-протестах на ім'я начальника жан-дармського управління Загубанський вимагав повернення йому відібраних болгарсько-російського словника, два томи Шекспіра; дозволу вести переписку з рідними; дати можливість зв'язатися з дипломатичними представниками Болгарії в Росії¹⁴.

У відповідь на безкарну поведінку керівництва в'язниці Загубанський неодноразово голодував. У 25-ому номері «Іскри» від 15 вересня 1902 року повідомлялося, що 150 ув'язнених одеської тюрми розпочали голодування. «До в'язниці ввели дві роти солдат. Необмежена зухвалість з боку солдат викликала заколот засуджених. У відповідь на це ... згряя вояків ... почала методичне побиття. Одному ув'язненому (хворому на сухоти) болгарину пробили ключами голову...»¹⁵. У даному випадку мова йшла про Івана Загубанського. Тричі він намагався утікати з тюрми, але спроби виявилися безрезультатними.

Наприкінці слідства міністерство юстиції наполягало вислати Загубанського до Східного Сибіру, але цар прийняв рішення, що «Іван Георгієв Загубанський ... підлягає висилці в якості неблагодіного іноземця ... за кордон». 22 вересня 1903 року Загубанського було відправлено до Болгарії.

Після цього сліди І.Г. Загубанського загубилися. Лише наприкінці 1960-х років, завдяки пошуку болгарських та одеських краєзнавців, було з'ясовано, що дійсне прізвище Загубанського – Слепов. Народився він у селянській сім'ї, в Долині Троянд. На хатинці в Сопоті є меморіальна дошка: «Тут народився і помер 3 червня 1904 року Іван Загубанський, вірний син робітничого класу, сміливий революціонер, кур'єр газети «Іскра» з Варни до Одеси».

На переконання Георгія Бакалова, «Іскра» допомогла «теснякам» (тобто, болгарським революційним соціал-демократам) «розвіяти туманність» так званих «широких». Як зазначено у книзі «Краткая история Болгарии», надрукованої Академією наук СРСР та Інститутом слов'янознавства і балканістики: «Зіграло роль і співробітництво тесняків та іскрівців у справі нелегальної доставки видань «Іскри» через Болгарію до Росії»¹⁶.

Ще на початку 1990-х років під час робочого візиту Голови Ради Міністрів НРБ А. Луканова в СРСР на зустрічі з радянським керівництвом особливо констатовалася „близькість підходів в обох країнах до ключових проблем оновлення і гуманізації суспільства, що безумовно, передбачало адекватне врахування історичної своєрідності та сучасної специфіки кожної держави»¹⁷.

Висновок. Вважаємо, що дослідження означеної проблеми як в українській, так і в болгарській історіографії, потребує подальшого ретельного, цілісного, системного й аргументованого вивчення.

ПОСИЛАННЯ:

- 1 Яковенко Н. Вступ до історії. – К.: ЗАТ „ВПОЛ”, 2007. – С. 19.
- 2 Геродот История. Перев. и примеч. Г.А. Стратановского. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2006. – С. 5.
- 3 Бернгейм. Введение в историческую науку. – Москва: Изд. М.Н. Прокоповича, 1908. – С. 34.
- 4 Советский энциклопедический словарь. – М.: „Советская Энциклопедия”, 1980. – С. 513.
- 5 Российская дипломатия в портретах / Под ред. А.В. Игнатьева, И.С. Рыбаченок, Г.А. Санина. – М.: Междунар. отношения, 1992. – С. 299.
- 6 Краткая история Болгарии (отв. редактор Литаврин Г.Г.). – М.: Наука, 1987. – С. 267, 272.
- 7 Переписка В.И. Ленина и редакции газеты «Искра» ... – Т. 1. – М. «Мысль», 1969. – С. 233.
- 8 Там само, с. 247.
- 9 Степанов В.Н. Ленин и русская организация «Искры». – 1900-1903. – М.: Наука, 1968. – С. 69-70.
- 10 Переписка В.И. Ленина и редакции газеты «Искра» ... – Т. 1. – М.: «Мысль», 1969. – С. 307.

- ¹¹ Жукова Е.Д. Когда настал XX век. – М.: Политиздат, 1973. – С. 51.
- ¹² Искра. – 1902. – 1 января.
- ¹³ Второй съезд РСДРП. Протоколы. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1959. – С. 566.
- ¹⁴ Човганский Т.И. Пламя из искры. – Одесса: Маяк, 1970. – С. 49.
- ¹⁵ Искра. – 1902. – 15 сентября.
- ¹⁶ Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней. – М.: Наука, 1987. – С. 273.
- ¹⁷ СССР-Болгария // Вестник Министерства иностранных дел СССР. – 1990. – №7. – 15 апреля. – С. 16.

Tsivatyi V.G., Pron S.V. Bulgarian-Ukrainian relations in national historical memory of the beginning of the XX century: the institutional and political phenomenon of the newspaper «Iskra» / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine; Petro Mohyla Black Sea State University.

The article examines the history of relations between Bulgaria and Ukraine in the beginning of the XX century in the context of the people's memory of both countries and the role of a personality in the society.

Keywords: Bulgaria, Ukraine, newspaper, history, memory.

Циватый В.Г., Пронь С.В. Болгарско-украинские отношения в национальной исторической памяти начала XX века: институциональный и политический феномен газеты «Искра» / Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины; Черноморский государственный университет имени Петра Могилы.

Статья посвящена истории связей между Болгарией и Украиной в начале XX века в контексте памяти народов обеих стран и роли личности в общественной жизни.

Ключевые слова: Болгария, Украина, газета, история, память.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2013

Прийнята до друку 05.06.2013